

İhtida/Tashih-i İtikad ve Takiye Tartışmaları Altında Osmanlı'nın Son Döneminde Nusayrîler¹

Sacit UĞUZ

Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, sacituguz@gmail.com

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-0412-8250>

Öz

XVI. yüzyılın başlarında Osmanlı hâkimiyetine giren ve devamlı olarak isyanlarla gündeme gelen Nusayrîlerin yaşamı, bütün Osmanlı halkı gibi XIX. yüzyılda değişmeye başlamıştır. Bu süreçte öncelikle yaşadıkları Cebel-i Nusayriye bölgesinin sosyo-ekonomik zorlukları nedeniyle kuzeye doğru göç eden Nusayrîlerin bir kısmı, Antakya ve Çukurova bölgelerine yerleşerek kendilerine yeni bir yaşam kurmuşlardır. Tanzimat ile birlikte her alanda başlayan değişim sürecinde Nusayrîler, yaşadıkları bölgelerde toplumun bir parçası olmak ve sosyo-ekonomik fırsatlardan herkes gibi faydalanabilmek adına önemli bir mücadele yürütmüşlerdir. Bu uğurda, yüzyılın ikinci yarısından itibaren, katı bir şekilde bağlı buldukları inançlarından vazgeçerek devletin resmî İslam anlayışını temsil eden Ehl-i Sünnet itikadını dahi benimsediklerini ifade etmişlerdir. Öyle ki yüzyılın sonlarına doğru yüz binden fazla Nusayrînin Sünnî olduğu belgelere yansımıştır.

Bu çalışma, camilerde diğer Müslümanlarla birlikte ibadet etmek isteyen, devletten okul ve cami yapılmasını talep eden ve Sünnî olduklarını ifade eden Nusayrîlerin bu davranışına karşı, Sünnî ahalinin verdiği tepki ve devletin konuya yaklaşımı üzerine odaklanmıştır. Arşiv vesikaları başta olmak üzere, yerli ve yabancı kaynaklardan elde edilen veriler ışığında, Nusayrîlerin Sünnîliği benimseme iddiası ve takiye tartışmaları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nusayrîler, Takiye, İhtida, Tashih-i İtikad, Misyoner, Eğitim.

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 26.06.2019 / 22.10.2019

Künye Bilgisi: Uğuz, S. (2019). *İhtida/Tashih-i İtikad ve Takiye Tartışmaları Altında Osmanlı'nın Son Döneminde Nusayrîler*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16 (2), 777-802. DOI: 10.33437/ksusbd.582846

Nusayris in the Last Period of the Ottoman Empire under the Discussion of Conversion/Correction of Belief and Dissimulation

Abstract

The life of Nusayris, came under the domination of the Ottoman Empire in the earlier of the 16th century and were remembered with continuous rebellions, began to change in 19th century like other people of the Ottoman Empire. In this period, they migrated from Cebel-i Nusayriye to the North because of socio-economic difficulties. Some of them settled down Antioch and Çukurova. As a result of Tanzimat Era, Nusayris campaign to benefit social and economic opportunities and to be part of the society where they lived. Therefore, they said accepted Ehl-i Sünnet which was an official faith of the state while they abandoned their fundamental beliefs in the second half of the century. As understood from the archive documents, more than one hundred thousand Nusayris converted to Sunni Islam.

This paper focuses on reactions of Sunni people and approach of the state towards Nusayris who demanded schools and mosques from the state by defining themselves as Sunni. In the light of archive documents and information which were gathered from native and foreign sources, their conversion and dissimulation debates are discussed.

Keywords: Nusayris, Dissimulation, Conversion, Correction Of Belief, Missionary, Education.

GİRİŞ

Arapça kökenli ihtidâ kelimesinin manası sözlüklerde; “*doğru yolu bulma, hidayete erme, hidayet isteme, doğru yolda olma, yol gösterme*” (Kantar, 2012: 354), *İslâm dinini kabul etme, Müslüman olma*” (Şemseddin Sami, 1998: 231; Devellioğlu, 1998: 418; Yeğin vd., 1999: 421), “*başka bir dinden çıkıp Müslüman olma*” (<http://sozluk.gov.tr/>, 2019) şeklinde ifade edilmektedir. Kısaca batıl yoldan ayrılıp hak yola girmek demek olan ihtidâ kelimesi, Osmanlı terminolojisinde genellikle başka bir dinden İslâm dinine geçenleri ifade etmek için “*ihtidâ etmek*” ya da “*mühtedi olmak*” şeklinde kullanılmıştır. Takiye ise “*sakınma, dinini veya inancını gizleme*” (Kantar, 2012: 514), “*mezhep belirtmeme, gizleme, olduğundan farklı görünme*” anlamlarına gelmektedir (<http://sozluk.gov.tr/>, 2019).

Özellikle Şia karakterli olup “*Gulat-ı Şia*” olarak adlandırılan ve inançlarında aşırı gittikleri kabul edilen bazı toplumlara mensup insanların, Ehl-i Sünnet

inancını benimsemesi hadisesi için Osmanlı kayıtlarında “*ihtidâ*” ya da genellikle de “*tashih-i itikad*” veya aynı manaya gelen benzer ifadelerin kullanıldığı görülmektedir. Bu toplumlara en yaygın örnek Yezidiler, Dürziler ve Nusayrîlerdir. Nusayrîlik, diğer Batınî inançlar gibi yayıldığı bölgelerin mevcut inançları ile iç içe geçmiş karmaşık bir yapıya sahiptir. İmamiye Şiîliğinden ayıran ve esasları ilk olarak Muhammed bin Nusayr tarafından ortaya konmuş olan Nusayrîlik, kendisini takip eden imamlar tarafından tasavvufî ve itikadî esasları daha da belirginleştirilerek yazılı hâle getirilmiştir. Kutsal saydıkları Kitabü'l Mecmu' adlı kitapta “*Allah katında din İslamdır*” meâlindeki ayet-i kerimeye yer veren ve kendilerini Müslüman olarak tanımlayan Nusayrîler, Kuran-ı Kerim'e inanmakla birlikte inanç ve ibadet anlayışlarını kendi geleneklerine göre biçimlendirmişlerdir. Ayetleri de mevcut dil ve yorum kuralları ile bağdaşmayan biçimde te'vil etmişlerdir (Üzüm, 2007: 270) Bu nedenle de İslâm dünyasında ve tâbi oldukları İslam devletleri nezdinde Müslüman kabul edilip edilemeyecekleri hususunda tartışmalara konu olmuşlar ve haklarında fetvalar verilmiştir (Talhamy, 2010: 175-194).

Nusayrîlerin inançlarındaki Batınî tevillerden kaynaklı aşırılıklar, hem Sünnî otoriteler hem de İmamiye Şiîleri tarafından her zaman tepki ile karşılanmıştır. Yapılan baskılar nedeniyle Nusayrîlik birçok defa yok olma ile karşı karşıya kalmıştır. Ancak Nusayrîler inançlarından kaynaklı zor durumda kaldıkları her dönemde takiye yaparak yaşadıkları sıkıntılı süreci atlatmayı başarmışlardır. Örneğin, Nusayrîliğin kurucusu olarak kabul edilen Muhammed bin Nusayr, Şiîliğin ana akımı olan İmamiye doktrinlerine Batınî teviller katarak oluşturduğu inancını takipçileri ile birlikte takiye yaparak, gizlilik içinde yaşamıştır (Friedman, 2010: 14). Böylelikle Nusayrîler, kendilerini İmamî Şiîlerin saldırılarından da koruyabilmişlerdir. Çünkü Muhammed bin Nusayr'ın görüşleri öncelikle Sünnî halkın ve yöneticilerin değil Kûfe'de çoğunluğu oluşturan İmamî Şiîlerin de tepkisini çekmiştir. Bu nedenle Nusayrîleri gulat, kâfir, müşrik ve sahtekâr olmakla suçlanmışlardır (Keser, 2013: 11, 12). Muhammed bin Nusayr'dan sonra Nusayrîlerin başına geçen Hamdan el-Hasibî, Bağdat'ta Şiîlerin yönetimi altında iken karşılaştığı baskılar nedeniyle hayatta kalmak ve mistik öğretilerini yaymak için takiye yolunu tercih etmiş ve faaliyetlerini gizlilik içinde yürütmüştür. Hamdan el-Hasibî'den sonra Nusayrîlerin lideri olan Ali el-Cillî döneminde de yaşadıkları bölgeler devamlı istilalara uğradığı için kendilerini hiçbir zaman güvence altında hissetmeyen Nusayrîler, varlıklarını her zaman en iyi şekilde yaptıkları gizlilik ve takiye prensibine bağlı kalarak devam ettirebilmişlerdir (Friedman, 2010: 25, 26, 38). Yani takiye yapmak aslında diğer Batınî inançlarda olduğu gibi Nusayrîlerin de geleneklerinde bulunmaktadır. Denilebilir ki Nusayrîlik ortaya çıktığı Bağdat'tan Halep'e, oradan da Lakziye'ye gelişi sürecinde ve sonrasında Osmanlı hâkimiyetine kadar olan dönemde, takiye geleneği sayesinde hayatta kalabilmiştir.

Osmanlı Sultanı I. Selim döneminde gerçekleştirilen Mısır Seferi Nusayrîler için bir dönüm noktası olmuştur. Bu seferin birinci ayağını oluşturan Mercidabık Savaşı ile o dönemde Nusayrîlerin yaşadıkları bölgeler de Osmanlı topraklarına katılmıştır. Böylece Nusayrîler için 400 yıl sürecek olan Osmanlı hâkimiyeti başlamıştır. Her ne kadar bu dönemde inançları ve mizaçları nedeniyle devletle ve toplumun diğer kesimleriyle genellikle sorun yaşasalar da eski dönemlere göre nispeten daha sakin bir hayat sürmüşlerdir. Bunda devletin idarî, sosyal ve ekonomik yapıya entegre etmekte zorlandığı Nusayrîlerin bu sorunlarını genellikle ötelemesinin ve görmezden gelmesinin etkisi büyüktür. Devlet bu süreçte Nusayrîleri gayrimüslim bir millet olarak değil, sadece Müslümanlar arasında inançlarında aşırılığa gitmiş rafîzi/heretik bir toplum olarak görmüş, cizye de almamıştır (Ortaylı, 1996: 66).

Nusayrîlerin Osmanlı hâkimiyetine alınmasından sonra devlet, Memlûkler döneminde kendilerine tahsis edilen vergileri devam ettirmiş, fazla müdahaleci bir tutum sergilememiştir. Sadece eskiden beri vergi vermeyerek devlete isyan hâlinde olan Nusayrî köyleri ile ilgili olarak askerî tedbirler alınmıştır. Burada devletin politikasının Nusayrîleri cezalandırmaktan öte, onları yerleşik ve düzenli bir hayata geçirerek vergi veren ve kontrol edilebilir bir toplum hâline getirmek olduğu söylenebilir (Winter, 2016: 78-83, 95-100). Zira vergi vermek, tâbiyetin göstergesi ve devletin de toplum üzerindeki en önemli kontrol aracı olarak görülmektedir.

Kanunî Sultan Süleyman döneminde hazırlanan Trablusşam İskelesi kanunnamesinde Nusayrîlerle ilgili şu ifadeler yer almaktadır: “Liva-i mezburde vaki’ olan kurâda Nusayrî demekle meşhur bir taife olub savm u salat bilmedüklerinden gayrı şerâit-i İslamiyyenin birin riayet etmeyüb zikr olunan taifenin bazına defter-i afıkda dirhemü’r-ricâl deyu birer mikdar mal tayin olunub her sâle defter mucibince alınur imiş. Ba’zına defterde ta’yin olunmamağla alınmaz imiş. Hâliya ahvalleri vukû’ı üzere pâye-i serir-i a’lâya arz olundukta cümlesinden alınması ferman olunmağın adet-i kadîmeleri üzere evlisinden on ikişer para ve mücerred olub müstakil kisb ü kâra kâdir olandan altışar para dirhemü’r-ricâl alınmak üzere defter-i cedide kayd olundu.” (Akgündüz, 1994: 83). Aynı ifadeler Sultan II. Selim döneminde hazırlanan Cebele Livası Kanunnamesinde de yer almakta olup sadece vergi miktarlarında küçük bir farklılık vardır (Akgündüz, 1994: 792).

Nusayrîlerin Osmanlı idari ve malî sistemine entegrasyonu çalışmalarının bir ürünü olarak görülmesi gereken bu kayıtlar, XVI. ve XVII yüzyıllarda devlet ile Nusayrî toplumu arasındaki ilişki ve özellikle de devletin Nusayrîlere yaklaşımı hakkında önemli veriler sunmaktadır. Nusayrîlerin vergi mükellefi hâline getirilmesi, aslında öncelikle onların vatandaş olarak tescil edildikleri, can ve mal güvenliklerinin devletin sorumluluğu altına alındığı ve dolayısıyla da hukukî bir

statü verildiği anlamına gelmektedir. Yine kanunnamede “savm u salat bilmedüklerinden gayrı şerâit-i İslamiyyenin birin riayet etmeyüb” şeklindeki ifade, Nusayrîlerin Müslüman olarak addedildiğini ortaya koymaktadır. Zira Müslüman olmayan toplulukların namaz kılmadıkları, oruç tutmadıkları ve İslâm dininin kurallarına uymadıkları yönünde eleştirilmesi söz konusu olamaz. Ancak bu süreçte Nusayrîlerin inancı meselesi devlet için ehemmiyet arz etmemiş, devlet sadece vergilerin düzenli tahsil edilmesi üzerinde durmuştur. Bütün bu kayıtlar o dönemde devlet ile Nusayrî toplumu arasında dinî/mezhepsel polemiklerin ötesinde, kurumsal yaklaşımın olduğunu ve bir kurumsallaşma süreci yaşandığını ortaya koymaktadır.

Osmanlı Devleti, ilerleyen süreçte Suriye ve Filistin topraklarına yönelik, vergilerin toplanarak mevcut statükonun korunması ve hac yolunun güvenliği gibi hususlar dışında çok fazla bir icraatta bulunmamıştır. Başta sosyal ve ekonomik konular olmak üzere bölge ile ilgili bütün meseleleri ise yarı otonom bir statü tanıdığı kurumlara bırakmış ve kendi içlerinde çözmelerini beklemiştir. Devlet bu şekilde gevşek bir kontrol tesis edip bölgenin yerel unsurları arasında bir denge kurarak yönetimini sürdürmeyi tercih etmiştir (Ma'oz, 1968: 4).

Her ne kadar zaman zaman isyanlar olsa da, özellikle XVIII. yüzyıl, Nusayrîler için daha önce hiç görmedikleri tolerans ve serbestliğin olduğu bir dönemdir. Aslında Osmanlı idaresi bu dönemde Nusayrîlere yönelik kendi içinde çelişen iki farklı yaklaşıma sahip olmuştur. Nusayrîler bir taraftan inanç bakımından rafizî/heretik olarak görülürken, diğer taraftan da resmî sınıflamada ve kayıtlarda Müslüman ahali arasında sayılmışlardır. Bu durumda Nusayrîler İslâm hukukuna göre muamele görmekte, öşür vergisi vermekle ve askerlikle yükümlü tutulmaktaydılar. Osmanlı idaresi ise vergilerini verip askerlik hizmetini yerine getirdikleri sürece Nusayrîlerin inançlarına karışmamış, onları kendi liderlerinin yönetimi altında serbest bırakmayı tercih etmiştir. Tarihî kayıtlarda daha önceleri sadece rafizî ve eşkıya/soyguncu ifadeleri ile nitelenen Nusayrîler, bu dönemde resmî devlet görevlisi, mültezim sıfatıyla resmi yazışmalarda yer almıştır. Bu süreçte, seçkin Nusayrî ailelerinin özellikle kırsal bölgelerde kazandıkları nüfuz, onları bölgede politik bir aktör olarak da ortaya çıkarmıştır. Bu durum Nusayrîleri, XIX. yüzyılda Suriye’de söz sahibi olma mücadelesinin önemli bir parçası hâline de getirecektir. Ayrıca bu süreçten sonra Nusayrîler yavaş yavaş devletin resmî yazışmalarına da daha fazla konu olmaya başlayacak ve vesikalarda mezhepsel kimliğe sahip “*taife*” olarak yer alacaktır (Winter, 2016: 158-160).

Osmanlı yönetiminin Suriye bölgesindeki dolaylı yönetim anlayışı XIX. yüzyılın ilk dönemlerinde de devam etmiş, geniş yetkilere ve askeri güce sahip yarı otonom valiler eliyle statükonun korunması yoluna gidilmiştir. Ancak bu süreçte sık sık görülen valiler arasındaki mücadeleler, bölgedeki toplulukları bu

mücadelelerin bir parçası olmaya zorlamıştır. Valiler zaman zaman Nusayrîlerle iş birliği yaparak kendi aralarındaki siyasi mücadelelerde taraf olmaya itmiş, zaman zaman da hâkimiyet alanlarını genişletmek adına politik çıkarları doğrultusunda onları araç olarak kullanmak istemiştir. Bu arada Nusayrîler, özellikle belirli bölgelerde devlete karşı itaatsiz ve isyankâr tutumlarını devam ettirmişlerdir. Daha önceki dönemlerde olduğu gibi bu dönemdeki isyanların da en önemli nedeni vergi meselesidir. Bu da çoğunlukla eşkıyalık faaliyetlerini doğurmuştur. Bazı devlet adamları zaman zaman bu duruma kalıcı çareler arama yoluna gitmiş ise de genellikle askerî ve cebrî tedbirlerin kullanıldığı görülmektedir.

1808 yılında çıkan isyan neticesinde Cebel-i Nusayriye bölgesine büyük bir harekât başlatan Genç Yusuf Paşa, isyanı bastırması ve isyancıların büyük bir kısmını esir almıştır. Yusuf Paşa, bölgedeki Nusayrîlere yönelik genel bir cezalandırmaya gitmemiş, hatta onların sözlerine itibar ederek sefer sırasında köylerini boşaltmak zorunda kalan Nusayrîlerin güvenli bir şekilde topraklarına dönmelerini sağlamıştır. Yusuf Paşa'nın bu süreçte esir aldığı Nusayrîlerden diyet olarak Ehl-i Sünnet itikadını benimsemelerini istemiş, onlar da bunu kabul etmiş gibi görünerek Yusuf Paşa ve askerleri bölgeden ayrılınca kadar takiye yaparak Sünnî olmuş gibi davranmışlardır (Winter, 2016: 158). O zamana kadar Osmanlı idaresince Nusayrîlerin inançlarını değiştirmeye yönelik her hangi bir girişim olduğuna dair kayıt yoktur. Yusuf Paşa'nın böyle bir işe kalkışması, idareciler nezdinde Nusayrîlerin bitmek bilmeyen isyankâr tutumlarına, sahip oldukları “*rafizî*” inancın sebebiyet verdiği düşüncesinin öne çıkmaya başladığını da göstermektedir.

1817 tarihli Trablusşam Şeriye sicillerinde, dönemin en önemli Nusayrî ailelerinden olan Şemsin ailesinin 115 ferdi ile Nusayrî inancını terk ederek Sünnî oldukları kayıtlıdır. Bu süreçte Şam Valisi Süleyman Paşa'ya arzuhal göndererek, kendilerine Ehl-i Sünneti anlatması için âlimler göndermesini isteyen Şemsinler, ayrıca eski ibadet yerlerini yıkarak yerine cami yapmak istediklerini de belirtmişlerdir. Şemsin ailesinin yaptıkları camilerle ilgili sonraki yıllarda ortaya çıkan kayıtlar, onların bu sözlerinde durduklarını göstermektedir. Ancak ilerleyen dönemlerde bütün bunların göstermelik faaliyetler olduğu anlaşılmıştır (Winter, 2016: 171-172). Şemsin ailesinin bu davranışında Şam Valisi Süleyman Paşa'nın baskılarının ya da uzun süredir Safita bölgesinin mültezimi olan ailenin, nüfuzunu arttırmak adına hükümete yönelik hoş görünme çabasının etkili olduğu söylenebilir. Osmanlı'da her ne kadar ihtidâ hadiselerinin şeriye sicillerinde kayıt altına alınması normal bir prosedür olsa da devletin resmi olarak Müslüman kabul ettiği Nusayrîlerin Ehl-i Sünnet inancını benimsemesinin de gayrimüslimlerin ihtidâsı gibi kayıt altına alınmış olması ilginçtir. Burada daha önce yaşanmış olan tecrübelerden yola çıkarak, takiye yapıyor olmaları ihtimaline karşı, Nusayrîlerin

Ehl-i Sünneti benimsedikleri ve dini kaidelere riayet etmeyi taahhüt ettikleri kayıt altına alınarak, işe resmiyet kazandırıldığı görülmektedir.

Yukarıda belirtilen her iki kayıta da yaşanan Sünnileşme hadiselerinin devletin genel bir politikası olmadığını, yerel idarecilerin kendi inisiyatifleri olduğunu belirtmek gerekir. Konu ile ilgili merkezle yapılmış olan her hangi bir yazışma olmaması bu durumu teyit etmektedir.

Mısırlı İbrahim Paşa'nın 1831-1841 yılları arasında on yıl süren Suriye hâkimiyeti dönemi, her ne kadar bölgede ekonomik ve idarî açıdan önemli düzenlemeler yapılsa da Nusayrîler için sosyal ve kültürel açıdan zorlamaların ön planda olduğu bir devredir. Bu süreçte Nusayrî kabileleri arasındaki ayrılıkların derinleşmesi, çatışmalar ve ekonomik sıkıntılar, nüfusun kuzeye, Antakya ve Çukurova bölgelerine doğru daha fazla göç etmesine neden olmuştur. Suriye bölgesi 1841'de tekrar Osmanlı idaresine girdikten sonra Nusayrîlerin devlete karşı olan isyankâr tutumları iyice artmış ve 1860'ların sonuna kadar Cebel-i Nusayriye'de kargaşa hiç eksik olmamıştır.

NUSAYRİLERİN İHTİDASI YA DA TASHİH-İ İTİKAD

Tanzimat dönemi Osmanlı için bir değişim ve dönüşüm sürecidir. Bu sürecin sadece devletin kurumsal yapısında değil, Tanzimat idarecilerinin düşünce yapısında da olması, özellikle devletin tebaasına yaklaşımında ve tebaanın da devlete bakışında değişikliğe neden olmuştur. Tanzimat Fermanı'nın bir gereği olarak bu süreç, bir nevi dinî azınlık olarak görülen heretik inanca sahip topluluklara karşı, daha önceki dönemlerde olmadığı kadar hoşgörülü bir yaklaşımın oluşmasına zemin hazırlamıştır. Ancak bu yaklaşım, imparatorluğun her bölgesinde aynı zamanda ve şekilde gelişmemiştir. Değişik coğrafyalarda farklı inançlara sahip toplulukların, içerisinde bulunduğu koşullar, ya da bu toplulukların idareye karşı tutumları, devletin uygulamalarında farklılıklara gitmesine sebep olmuştur. Devlet her hâlükârda tebaasından koşulsuz ve daimî bir itaat istemiş, aksi durumda ise eskiden olduğu gibi sadece askerî tedbirlere değil politik tedbirlere de başvurarak tebaasının bağlılığını temin etmeye çalışmıştır. Nusayrîler bu kapsamda devletin en çok üzerinde durduğu topluluklardan biri olmuştur.

Özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Nusayrî toplumunda mezhepsel aidiyet hususunda görülmeye başlanan yumuşama, II. Abdülhamid döneminde kitlesel olarak Ehl-i Sünnet'e yönelmelerine kadar varmıştır. Bu durum XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra devletin Nusayrîlere yönelik politikasını belirleyen üç temel faktörden biridir. Diğer bir faktör, Osmanlı devlet adamlarının, eskiden beri bir türlü tam manasıyla itaat altına alınamayan ve her dönemde çeşitli sorunlarla gündeme gelen Nusayrî aşiretlerinin, devlete bağlılıklarını sağlamak için “*yumuşak ve ilımlı*” bir politika takip ederek onlara

“Müslüman olma onuruna dair bir bilinç” (Deringil, 2014: 89) aşılamanın çok daha etkili bir yöntem olduğunun farkına varmalarıdır. Bu şekilde Nusayrîlerle temelde ayrışılan en önemli husus olan inanç meselesindeki farklılıkların ortadan kaldırılması ve böylelikle İslam’ın ana akım koluna dâhil edilen bu topluluğun devlete bağlılığının sağlanması hedeflenmiştir ki bu hususta talebin bizzat Nusayrî toplumundan gelmiş olması önemlidir. Üçüncüsü ise; Misyonerlerin giderek yoğunlaşan faaliyetlerine karşı Nusayrîleri sahiplenme düşüncesidir. Misyonerlerin eğitim yoluyla Nusayrîleri elde etmeye çalıştığını gören ve bunun doğuracağı muhtemel sonuçları fark eden devlet, o döneme kadar Nusayrîlerin yaşadıkları coğrafyada henüz açılmamış olan yerli eğitim kurumlarını açarak onları misyonerlerin çekim alanından kurtarmak istemiştir.

Nusayrîlerin yüzyıllardır oldukça katı bir şekilde savundukları ve taviz vermeden muhafaza ettikleri inanç ve itikatlarında, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren bir yumuşama olduğu görülmektedir. Bunu gösteren en eski kayıt 1852 tarihli ve Antakya’da yaşayan Nusayrîlerle ilgilidir. Antakya İdare Meclisi Azası Ömer Efendi tarafından gönderilen ve Meclis-i Vâlâ’da mütalaa edilen bir raporda; Nusayrîlerin “*fâsid ve bâtil*” olarak nitelendirilen mezheplerinden dönerek “*teba-yı saltanat-ı seniyye misillü mazhar-ı emniyet ve asayiş olmak üzere tashih-i akâid-i diniye ederek haklarında ahali-i İslam misillü muamele olunmak emelinde buldukları*” ifade edilmektedir. Yine rapora göre, bazı yerel ulemanın Nusayrîlerin tövbesinin ve dolayısıyla Müslümanlıklarının şer‘an kabul olmayacağını söylemesi ve onlara karşı kötü muameleye cevaz vermesi ortamı germektedir. Bu nedenle Antakya’nın Sünnî ahali ile Nusayrîler arasında adam öldürme ve gasp gibi türlü hadiselerin sıklıkla cereyan ettiği görülmektedir. Raporu yazan Ömer Efendi, Nusayrîlerin Müslümanlıklarının kabulü ile ilgili olarak “*taife-i merkûmeden şeref-i İslam eylemişlerden olup akaid-i İslâmiye üzere taakkud olanların tövbe ve İslâmiyetleri şer‘an makbul olacağı*” şeklinde fetva alındığını da belirtmektedir (BOA. MVL. 247/32).

Burada dikkati çeken husus, bir devlet politikası doğrultusunda ya da yerel idarecilerin tasarrufu ile her hangi bir baskıya maruz kalmaksızın, Nusayrîlerin “*tashih-i akâid-i diniye*”, yani Ehl-i Sünnete meyil etmiş olmalarıdır. Zaten bu gelişmenin yüzyıllardır devam eden isyanların merkezi olan ve devlet baskısının en fazla hissedildiği Cebel-i Nuayriye taraflarında değil de Nusayrîlerin sosyal ve ekonomik sisteme daha iyi dâhil oldukları Antakya’da ortaya çıkmış olması bunu teyit eder niteliktedir. Bu durum ayrıca devletin Nusayrîlere yönelik planlı bir Sünnileştirme faaliyeti yürüttüğü iddialarını da boşa çıkarmaktadır. Zira hükümet, Antakya’da yaşanan hadiselerden Ömer Efendi vasıtasıyla haberdar olmuştur. Meclis-i Vâlâ’da yapılan görüşme neticesinde bu hususun önemine ve hassasiyetine binaen, daha kapsamlı raporlar almak üzere, Nusayrîlerin yaşadığı Şam, Sayda, Halep ve Adana Valilerinden de görüş sorularak ona göre icraatta bulunulması yönünde karar çıkmıştır. Bu karar hükümetin olaya vakıf

olmadığını, yani Nusayrîlerin Sünnileşmesi ya da Sünnileştirilmesine yönelik bir gündeminin bulunmadığını göstermektedir.

Antakya Nusayrîlerinde görülen değişim, devletin Nusayrîlere bakışının değişmesinde bir dönüm noktası olmuş görünüyor. Çünkü ilerleyen süreçte Nusayrîlerin topluma kazandırılması ve devlete bağlılıklarının sağlanması meselesi devletin gündeminden neredeyse hiç çıkmamıştır. Bu arada giderek azalan bir yoğunlukta özellikle eşkıyalık faaliyetlerine karşı toplumsal huzurun sağlanmasına yönelik askeri operasyonlar da devam etmiştir. Ancak önemli adımlar, Nusayrîlerin geçmişten beri devam edegelen devlet otoritesine karşı tutumları ve hem birbirleri ile hem de diğer topluluklarla olan bozuk ilişkilerinin temel sebebi olarak görülen cehaletin ortadan kaldırılmasına yönelik olarak atılmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda ilk olarak 1867 yılında, Lazkiye’de Müslüman, Hristiyan ve Nusayrî çocuklarına mahsus olmak üzere rüşdiye mektebi açılmış ve hem eğitimi bir toplum oluşturma hem de farklı kesimlerden çocukları aynı ortamda eğiterek sosyal kaynaşmayı sağlama amacına matuf olarak hizmete başlamıştır. Aynı tarihte vilayetin diğer bölgelerinde de bu tarzda farklı kesimlerden öğrenci alan mekteplerin açılmasına yönelik talepler olduğu vesikalara yansımıştır (BOA. MVL. 567/25).

Nusayrîlerin Ehl-i Sünnete meyletmeleri ve Sünnîlerle birlikte camilere giderek ibadetlere iştirak etmek istemeleri, özellikle Antakya’da ilerleyen dönemlerde de sorun olmaya devam etmiştir. Sadarettin Halep Vilayetine 1870’de gönderilen bir yazıda Nusayrîlerin Sünnîlerle camilere girmeleri hususunda “*selef-i devletleri*” tarafından buyruldu verildiği belirtilmektedir ki bu ifade, Nusayrîlerin çabasının devletin en üst makamları tarafından da fark edilerek gerekli adımların atıldığını göstermektedir. Her ne kadar bu durum halk arasında bazı ihtilafların ortaya çıkmasına ve şikâyetlere neden olsa da hükümet, Halep Müftüsü Bahaeddin Efendi’ye yaptırdığı tetkikat neticesinde meseleye vakıf olmuş, olaya çok daha geniş bir perspektiften bakarak Nusayrîlerin cami ve mescitlere girmesini ve Sünnî ahali ile birlikte ibadet etmelerini olumlu karşılamıştır. Nusayrîlerin, “*vâdi-i zimmet-i cehalette kalmış oldukları*” için dinî vecibelerden bîhaber olmaları nedeniyle halkın bunları bir Müslüman olarak kendi aralarına almak istememelerinden kaynaklandığı düşünülmüştür. Bu nedenle eğer Nusayrîler camilere giderek Sünnîler ile “*hüsn-i ülfet ve muâşeret*” eyerler ve “*âdâb ve şeâir-i diniyeyi*” öğrenirlerse kendi bâtil inançlarından tedricen dönecekleri ve “*tarîk-i hakka sülûk ve duhûl*” edecekleri, çocuklarının dahi “*tashih-i akâid*” ederek hak yolda yetişeceği belirtilerek hükümetin tutumunun gerekçeleri ortaya konmuştur (Bilgili vd., 2010: 69-74). Aslında bu, yüzyıllardır devam eden sorunun çözümüne yönelik atılan en önemli adımların da gerekçesidir.

Osmanlı Devleti eskiden beri Nusayrîleri, bir taraftan resmi olarak Müslüman ahali içerisinde kabul etmekte, diğer taraftan yerel idarecilerin farklı yaklaşımı ve halkın da bunları kendi dışında değerlendirmesi neticesinde ortaya ikircikli bir durum çıkmaktaydı. Devletin bu şekilde idare-i maslahat etme politikasının da artık değişikliğe uğramaya başladığını söylemek mümkündür. Yukarıda bahsedilen 1870 tarihli yazıda yer alan “*Devlet-i Aliyye her türlü tekâlif ve muâmelât-ı dîniyesinde tâife-i merkûmeyi şimdîye kadar İslâm’dan ayrı tutmayarak haklarında ehl-i İslâm muâmelesi icra etmekte bulunduğu mebnî bunları dava-yı İslâmiyet’te bulunduracak ahâli-i İslâmiye ile umûr-ı dîniyede ittîfak ve ittihad hâsıl edecek tedâbirin ittihâzı lâzımeden olmakla...*” şeklindeki ifadeler, devletin artık Nusayrîlerin inanç ve itikat bakımından Sünnî ahali ile birleşmesi için tedbirlerin alınmasını lüzumlu gördüğünü ortaya koymaktadır. Ancak Devletin Sünnîlerle birlikte camilere gitmek isteyen Nusayrîlere yönelik bu tavrını bir Sünnileştirme politikası olarak görmek yine mümkün değildir. Zira ortaya çıkan bu durum her hangi bir proje ya da planlı bir politikanın ürünü değildir. Devletin resmî olarak her türlü muamelede Müslüman ahali içerisinde addettiği Nusayrîlerden gelen bir talebin, Sünnî halkın itirazlarına rağmen yerine getirilmesidir. Şüphesiz burada hükümet, Nusayrîlerin cami ve mescitlere alınmaması durumunda ortaya çıkacak olan husumet ve infialin onları başka yollara sevk etmesinden ve hatta başka mezheplere geçmelerinden çekinmiştir. Nusayrîlerin yaşadıkları coğrafyanın ehemmiyeti dikkate alınırsa, batılı devletlerin her türlü fırsatı değerlendirdikleri bir dönemde Nusayrîleri sahiplenmesi, şüphesiz bölgenin güvenliği ve devletin menfaatleri açısından oldukça riskli bir durum olarak görülmüştür (Bilgili vd., 2010: 69-74).

Burada ayrıca belirtilmesi gereken önemli bir husus daha vardır. Yukarıda bahsedilen 1870 tarihli yazıdan, Nusayrîlerin o dönemde her ne kadar camilere ve mescitlere gitmek isteseler de henüz sahip oldukları inançlarından vazgeçemedikleri anlaşılmaktadır. Yani henüz ortada bir “*ihtidâ*” ya da “*tashih-i itikad*” olarak nitelendirilebilecek bir durum yoktur. Yazışmalardan zaten hükümetin amacının da Nusayrîlerin camilere girme arzularını yerine getirerek onların ileride “*tashih-i itikad*” ederek Sünnî Hanefî inancını benimsemelerine zemin hazırlamak olduğu anlaşılmaktadır.

Antakya Nusayrîleri ile ilgili bu tartışmalar devam ederken aynı zamanda Nusayrîleri “*ahval-i uzletten*” kurtarıp “*cehaletlerini*” gidermek için meskûn oldukları mahallerde birer cami ve okul inşa edilmesi kararlaştırılmıştır (BOA. BEO. AYN.d. 867; Bilgili vd., 2010: 74). Böylece Nusayrî çocuklarının eğitimi için okullar açılması düşüncesi ilk olarak, Antakya’da Nusayrîlerin camilerde diğer Müslümanlarla birlikte ibadet etmek için istekli oldukları bir dönemde, çocukları Ehl-i Sünnet itikadı doğrultusunda eğiterek, onları topluma kazandırma düşüncesi ile ortaya çıkmıştır. Bir yıl sonra ise, 1871’de, Antakya Nusayrîlerinin Sünnîlerle aralarında devam eden sorunları öne sürerek kendilerine ayrı bir idarî

statü verilmesini, içlerinden İbrahim Efendi'nin başlarına idareci olarak tayin edilmesini ve yine kendilerine mahsus olmak üzere üç adet cami inşa edilmesini talep ettikleri görülmektedir. Ancak Nusayrîlerin bu talepleri “*hâlen ve maslahaten gayr-i câiz*” görüldüğünden kabul edilmemiştir (BOA. BEO. AYN.d. 867; Bilgili vd., 2010: 77).

Bu tarihten sonra Nusayrîlerin yaşadıkları bölgelerde misyonerlerin etkileri de belirgin bir şekilde görülmeye başlamıştır. Zira misyonerler 20-30 yıl önce Lazkiye'nin dağlarında attıkları tohumların meyvelerini toplamaya başlamışlardır. Devletin Nusayrîlerle ilgili bundan sonraki tasarruflarında misyonerlerin Nusayrîler üzerindeki faaliyetleri en önemli gerekçelerden biri olacaktır. Misyonerlerin nitelikli eğitim faaliyetleri ile bölgede etkin olduklarını, Nusayrîlere o zamana kadar hiç sahip olmadıkları eğitim imkânlarını vererek onları kazanmaya çalıştıklarını gören devlet adamlarının, bundan sonraki yatırımlarını Nusayrî çocuklarının eğitimi üzerine yoğunlaştırdıkları görülmektedir.

Bu konuda 1872 tarihli bir layihada yer alan, misyonerlere ait “cesim mektepler mevcut olup tebaa-yı hazret-i padişahînin ise küçük ve gayr-i muntazam sıbyan mektebinden başka mektepleri bulunmamasından nâşi herkes evladının biz-zarûre tahsil-i ulûm için zikrolunan ecnebi mekteplerine vermekte ve bu çocuklar daha usul-i diniye ve şeriat-ı mezhebiyelerini öğrenmeksizin ve hak batılı fark ve temyize muktedir olmaksızın bir takım Katolik ve Protestan ve Ortodoks muallimlerin terbiyesi altında bulunmaktadırlar” (BOA. A.MKT.MHM. 450/53). şeklindeki ifadeler, durumun Osmanlı Devleti açısından vahametini ortaya koymaktadır. Nitekim bir süre sonra misyonerlerin açtığı okullara devam eden Nusayrî çocuklarından Protestanlığa geçenlerin haberleri de gelmeye başlayacaktır. Bu durum devleti daha kapsamlı eğitim yatırımlarına yöneltmiştir. Nitekim 1874'te, misyonerlerin faaliyetlerinin merkezi olan Lazkiye'ye bağlı, Behlülüye Beyt-i Şilif ve Sahyun Köylerinde “ulûm ve maârife muhtaç olan” Nusayrîlerin eğitimi için birer rüşdiye ve her yirmi haneli köyde de birer sıbyan mektebi açılması kararlaştırılmış ancak hayata geçirilememiştir (BOA. A.MKT.MHM. 475/44).

Seleflerine göre daha esnek ve pragmatist bir modernleşme politikası uygulayan II. Abdülhamid, ülkenin selameti için sarayın ve sultanın geleneksel gücüne tekrar kavuşmasını zaruri görmüştür. Bunun için ise din ve eğitim temeline dayalı devletçi ve merkezîyetçi bir politika uygulamıştır. Böylece taşrada modern fikirlere sahip, devletin değerlerini benimsemiş, eğitilmiş bir Müslüman orta sınıf inşa etmek için ülkenin en ücra köşelerine kadar eğitimi yaymayı hedeflemiştir (Gündüz, 2016:121). Bu eğitim hamlesinden, diğer bütün topluluklarla birlikte Nusayrîler de nasibini almıştır.

II. Abdülhamid döneminde Ehl-i Sünnet dışında kalan heterodoks inanç mensuplarını, Hanefi Müslümanlarla aynı potada eriterek öncelikle İslam toplumunun birliğini sağlamak ana gaye olarak ön plana çıkmıştır. Özellikle Antakya Nusayrîlerinin 1850’li yıllardan beri Sünnîliğe yakın durmaları, Sünnîlerle aynı camilere ve mescitlere gitmek istemeleri ve misyonerlerin giderek artan eğitim faaliyetleri, II. Abdülhamid yönetimi için önemli bir motivasyon kaynağı olmuştur. Bir toplumun ihyasının ancak yeni neslin eğitim ve terbiyesinden geçtiğini iyi bilen padişah, Nusayrîler üzerinde “*izale-i cehalet*” ve “*tashih-i itikat*” maksadıyla sistemli bir şekilde eğitim faaliyeti başlatmıştır (Derinçil, 2014: 31, 61, 62).

1880’de yapılan idarî bir düzenleme ile Nusayrîlerin yoğun olarak yaşadığı Cebele, Merkab, Sahyun ve Lazkiye merkez kazalarını içine alan Lazkiye Sancağı kurulmuştur. Aynı tarihte Mabeyn-i Hümayuna sancağın durumu ile ilgili bir rapor sunan mutasarrıf; Lazkiye’ye bağlı kazalarda bulunan Nusayrîlerin “hâl-i tevahhuştan çıkarılıp umur-ı dîniyeye kesb-i vukuf” ettirilmesinin ve bunların “suret-i medeniyete ahzıyla okuyup yazmalarının” sağlanmasının gerekliliği üzerinde durmuştur. Ayrıca raporda Lazkiye merkezde açılan mekteplerin faydasından bahsetmiş ve aynı şekilde köylerde de mektepler açmak gerektiğini belirtmiştir (BOA. Y.PRK.UM. 2/43). İlerleyen yıllarda gerek Lazkiye merkezde gerekse de bağlı kazalarda yer alan eğitim kurumlarında önemli bir artış olduğu görülmektedir.

Yüzyılın sonlarına doğru misyonerlerin Lazkiye, Antakya ve Süveydiye başta olmak üzere Nusayrîlerin yaşadıkları coğrafyalarda faaliyetlerini iyice arttırdığı görülmektedir. Bu süreçte din değiştirerek Protestanlığa geçen Nusayrîlerin duyulmaya başlaması, Osmanlı hükümetini oldukça tedirgin etmiştir. Bu durumun toplu din değiştirmeye dönüşmesi hâlinde, çatışmaların artmasına, isyanlara ve de Batı’nın Osmanlı’ya daha fazla müdahalesine sebep olacağından endişe edilmiştir. II. Abdülhamid yönetimi de misyonerlerin giderek artan bu faaliyetlerine karşı, bir taraftan bunları engellenmek için idarî hamleler yaparken diğer taraftan da yeni mektepler açarak daha fazla kişiyi okul ile buluşturma ve devletine bağlı bireyler yetiştirme gayretinde olmuştur. Zaten vilayetlerden gelen talepler de bu doğrultudadır. Beyrut Vilayetinin talebi üzerine 1889’da Meclis-i Vükelâ’da; çoğunluğu Nusayrî olan Lazkiye halkını Hıristiyanlığa çekmek için misyonerlerin faaliyetlerinin eksik olmadığı ve bu insanlara “*diyanet-i İslâmiyeyi*” yani Ehl-i Sünnet itikadını öğretecek tek yerin okullar olduğu belirtildikten sonra belirli yerlere yeni ibtidaî mekteplerin yapılması kararlaştırılmıştır (BOA. MV. 48/32).

1890 yılının Nusayrîler için bir dönüm noktası olduğunu söylemek mümkündür. Zira bu tarihten itibaren Lazkiye Sancağı dâhilindeki kaza ve köylerde yaşayan Nusayrîler, şeyhlerinin imzalarıyla mutasarrıflığa yazılı

beyanlar vererek Sünnî Hanefî itikadını benimsediklerini bildirmeye başlamışlardır. Bu nedenle hükümetten köylerine mektep ve cami yapılmasını, İslam dinini halka öğretmek ve çocuklara eğitim vermek için de hocalar göndermesini talep etmişlerdir (BOA. İ.MMS. 113/4821; BOA. MV. 54/37; BOA. İ.DH. 1182/92451; BOA. İ.DH. 1182/92449). Antakya Nusayrîlerinin yaklaşık kırk yıldır Ehl-i Sünnete yakın durdukları da bilinen bir durumdur. Ancak daha öncesinden hiçbir belirti olmaksızın, mezhepsel taassubun gelenekselleşmiş bir şekilde, en katı surette yaşandığı Lazkiye Nusayrîlerinden böyle bir talebin gelmesi oldukça ilginçtir.

Nusayrî yazarlardan Galip et-Tavil'in iddiasına göre; dönemin üst düzey bürokratlarından olan Mithat Paşa'nın 1878-1880 yılları arasındaki iki yıllık Suriye Valiliği döneminde, bölgede huzurun sağlanması adına uyguladığı hoşgörülü siyasetin bunda büyük etkisi vardır (et-Tavil, 2012: 311-334). Yine bazı Nusayrî kökenli yazarlar bu durumu, Nusayrîler için bir aydınlanma ve uyanış dönemi olarak kabul edilen XIX. yüzyıl boyunca, dini liderler konumundaki şeyhlerin, inanç sistemlerinde ve toplumda reform yapma çabasına bağlamaktadır. Toplumun içinde bulunduğu bezginlikten ve uyuşukluktan ancak eğitimle kurtulabileceğine inanan şeyhler, 1890'da Lazkiye Mutasarrıfı Mehmed Ziya Bey ile görüşerek cehaleti ortadan kaldıracak okul, cami ve hoca talep etmişlerdir (Alkan, 2012: 45). Bu görüşmede Sünnî Hanefî itikadını benimsediklerini de bildirmişlerdir.

Beyrut Valisi Aziz Paşa'ya göre Nusayrîlerdeki bu değişimin sebebi Lazkiye Nusayrîlerine dinini öğretmek ve onları İslam medeniyeti ile aydınlatmak için açılan mekteplerin "*fevâid-i maddiyesi*" ve ayrıca bu mekteplere müfettiş olarak görevlendirilen Trablusşam ulemasından Şeyh Ali Reşid Efendi'nin nasihatlerinin "*te'sîrat-ı ma'nevîyesi*"dir (BOA. İ.MMS. 113/4821). Aynı tarihlerde yine Beyrut Valiliğinden gelen başka bir yazıda Lazkiye'ye bağlı Cebel-i Nusayriye bölgesinde açılan mekteplerin tesiriyle Nusayrîlerin birçoğunun Sünnî Hanefî itikadının benimsediği, bu nedenle gerek duyulan yerlere mektep ve mescit inşasına devam edilmesi gerektiği belirtilmektedir (BOA. MV. 54/37). Bu doğrultuda sadece Cebel-i Nusayriye bölgesinde kırk mescit ve kırk mektep inşa edilmiştir (BOA. Y.PRK.UM. 19/70; BOA. MF.MKT.146/56).

Bu arada Antakya taraflarında Nusayrîlerle Sünnîler arasında 1850'lerde başlayan tartışmalar devam etmekte, Sünnî ahaliden özellikle şehrin bazı ileri gelenleri ile ulemanın bir kısmının Nusayrîlerin camilere girmelerine olan tepkileri sürmekteydi. Nusayrîlerin camilere girmede ısrarlı davranması, iki taraf arasında zaman zaman nahoş hadiselerin yaşanmasına da neden olmaktadır. Lazkiye taraflarında olduğu gibi bu bölgede de devlet bir eğitim seferberliğine giderek yaşanan olumsuzlukların kaynağı olarak görülen cehaleti ortadan

kaldırmak için yirmisi Antakya’da beşi de İskenderun’da olmak üzere yirmi beş okulun inşasına başlamıştır (BOA. Y.PRK.UM. 19/70; BOA. MF.MKT.146/56). Ayrıca buralarda vazifelendirilecek kişilerin işinin ehli olanlardan seçilmesi, Nusayrîlere itikadî yönden nasihatlerde bulunarak onlara Ehl-i Sünnet yolunu anlatmak üzere ulemadan ehil birinin mektep müfettişi olarak görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Böylelikle hem “cehaletleri hasebiyle meziyet-i askeriyece ve hukuk-ı devlet ve muhabbet-i memleketi takdirden aciz olan Nusayrîlerin” topluma kazandırılması, hem de Amerikalı misyonerlerin bölgedeki faaliyetlerinin önüne geçilmesi hedeflenmiştir (BOA. Y.PRK.MF.2/57). Ayrıca da “menâfî-i şahsiyelerini temin eden bazı Nusayrî şeyhlerinin bunları din ve mezheb namına bazı hayalât ile iğfal” etmesi de engellenmiş olacaktır (BOA. İ.MMS. 130/5563).

Ancak devletin burada özellikle dikkat ettiği bir hususu belirtmekte fayda vardır. Sünnîlerle Nusayrîlerin birlikte yaşadığı zaten camisi ve mektebi mevcut olan yerlerde, ayrıca Nusayrîlere mahsus cami ve mektep yapımına kesinlikle izin verilmemiştir. Zira bu durumun “*Nusayrî camisi*”, “*Nusayrî mektebi*” gibi bir sınıflamaya neden olacağı, bunun da Müslümanların birliği ve beraberliği açısından oldukça sakıncalı bir durum ortaya çıkaracağı ifade edilmiştir (BOA. İ.MMS. 130/5563). Bu nedenle Nusayrîlerle Sünnîlerin çocuklarının birlikte eğitim görmeleri, bunların İslam akidelerini birlikte öğrenmeleri ve camilere de yine birlikte gitmeleri üzerinde ısrarla durulmuştur. Hatta sadece Nusayrîlerin yaşadığı köylere Sünnî ailelerin iskân edilmesi ve böylece oralarda da halkın ibadetlerini birlikte yapmalarının sağlanması istenmiştir (BOA. MV. 73/38; BOA. BEO. 142/10630; BOA. DH.MKT. 2049/13; BOA. İ.MMS. 130/5563).

XIX. yüzyılın sonlarında Cebel-i Nusayriye, Antakya ve İskenderun taraflarında, 120 binden fazla nüfusa sahip olan Nusayrîlerin kendi rızaları ile devletin resmi İslam anlayışı olan Sünnî Hanefiliği benimsediği vesikalara yansımıştır. Devlet bu durumu son derece olumlu karşılamış ve oldukça politik bir yaklaşım sergilemiştir. Zira devletin Nusayrîleri itaat altına alabilmek için o zamana kadar başvurduğu askerî ve cebrî tedbirlerin bir faydasının görülmediği ortadadır. Ayrıca Tanzimat süreci ile başlayan yönetim anlayışındaki değişim ile misyonerlerin giderek yoğunlaşan faaliyetleri ve bu durumun yabancı müdahalesine zemin hazırlaması, devletin Nusayrîlere karşı değişen tavrının nedenleri olarak görülmelidir. Eskiden olduğu gibi Nusayrîleri “*tekâlif ve muâmelat-ı diniyesinde*” diğer Müslümanlardan ayrı tutmayan devlet, her fırsatta bu durumu ilgili valilere hatırlatmıştır.

TAKİYE TARTIŞMALARI VE DEVLETİN YAKLAŞIMI

Nusayrîlik, her ne kadar farklı birçok kültür ve inancın tesiri altında kalmış olsa da Şiîliği doğuran şart ve sebeplerin tesiriyle oluşmuş bir akımdır. Bu

nedenle Şîî nitelikli bir fırka olarak görülmeyle birlikte, gizliliği esas alan yapısıyla din içi din olarak da nitelendirilmektedir. Hatta birçok farklı din ve inanıştan görüş ve ritüelleri barındırdığı için farklı bir din olduğunu iddia edenler bile vardır (Batur, 2013: 57). Akademik camiada ise Nusayrîlik aşırı Şîî fırkalardan biri olarak kabul edilmektedir. Ancak bütün bu tartışmaların Nusayrîler dışında cereyan ettiği, her ne kadar farklı bir takım itikadî uygulamaları bulunsa da Nusayrîlerin kendilerini geçmişte olduğu gibi günümüzde de İslam dairesi içinde gördükleri bir gerçektir. Osmanlı Devleti de hâkimiyeti altına aldığından beri Nusayrîliğe bu çerçevede yaklaşmış, daha önce de bahsedildiği gibi Nusayrîler, resmi olarak Müslüman ahali içerisinde kabul edilmiştir. Ancak gerek yerel idarecilerin ve ulemanın, gerekse halkın, Nusayrîleri inançlarındaki Bâtîni teviller nedeniyle, pratikte Müslüman toplumdaki ayrı gördüğü de bir gerçektir. Bu durum Nusayrîlerle ilgili yazışmalarda bazı kavram karmaşasının da oluşmasına neden olmuştur. Belgelerde Nusayrîlerin Sünnî Hanefî itikadını benimsemeleri ile ilgili olarak zaman zaman “ihtidâ” (BOA. MF.MKT. 507/58), “kabil-i akaid-i İslamiye” (BOA. İ.DH. 1182/92451), din-i mübîn-i İslâm ile teşerrüf etmek” (BOA. MF.MKT. 187/1), gibi Müslüman olmayan bir toplumun İslâmiyet’i benimsemesi manasına gelen ifadeler, genellikle de “tashih-i itikad”, “tashih-i akâid-i diniye” (BOA. MVL. 247/32), “tashih-i din ve itikad” (BOA. MV. 54/37) gibi Müslüman olup da yanlış yola sapmış olan bir toplumun itikadını düzelterek tekrar İslam’ın doğru yoluna dönmesi manasına gelen ifadeler kullanılmıştır. Burada her ne kadar durumu izah eden kavramlarda ihtilaf varmış gibi görünse de aslında Nusayrîlerin Ehl-i Sünnet itikadını benimsemeleri ile ilgili kullanılan bütün ifadeler aynı kapıya çıkmaktadır. Resmi söylemde siyaseten ve maslahaten Müslüman olarak kabul edilen Nusayrîlerin inancı aslında “küfri mücib mu‘tekidât-ı bâtila ve mezheb-i kâside” (BOA. İ.MMS. 130/5563) olarak tanımlanmakta ve resmî olarak İslam’ın doğru yolu kabul edilen Ehl-i Sünnet itikadına uymadığı belirtilmektedir. Nusayrîlikte yer alan ve “sapkın” olarak nitelendirildiği için yüzyıllardır Nusayrîlerin Müslümanlığının sorgulanmasına neden olan yorum farklılıklarının terk edilerek İslâmiyet’in doğru yoluna intisap edilmesi, İslâmiyet’i yeni kabul etme ile eş değer görülmüştür. Bu nedenle zaman zaman yazışmalarda din değiştirme manasına gelen “ihtidâ” ve benzeri ifadeler kullanılmıştır. Ancak genellikle kullanılan ifade, itikadî düzeltme manasına gelen “tashih-i akaid” ya da “tashih-i itikad”dır. Bazı vesikalarda ise, ihtidâ etmiş Nusayrî toplumu için doğru yola girenler manasına gelen, “tâife-i hüdâiye” ifadesi kullanılmıştır (BOA. DH.TMIK.S. 26/31; BOA. MF. MKT. 496/33).

Devlet nezdinde Nusayrîler her ne kadar Müslüman ahali arasında görülse ve her türlü işlerinde diğer Müslümanlardan ayrı tutulmaması yerel idarecilere daima hatırlatılsa da taşradaki uygulamalar bir birinden farklıdır. Devletin Nusayrîlere yönelik tutumu ile bazı yerel ulema, idareci ve halkın tutumu arasındaki bu çelişki, yaşanan problemlerin de temelini teşkil etmektedir.

Örneğin Antakya’da mahkemelerde Nusayrîlerin şahitliklerinin kabul edilmemesi ya da Çukurova’da zaman zaman Nusayrîlerden cizye benzeri vergiler talep edilmesi merkezî hükümetin söylemleri ile uyuşmamaktadır. Uygulamada görülen bu tür bölgesel farklılıklar ve sosyo-ekonomik değişkenler kaçınılmaz olarak Sünnî-Nusayrî ilişkilerine de yansımıştır.

Nusayrîlerin Sünnî Hanefî inancına yaklaşmaları ve camilere giderek ibadetlere iştirak etmek istemeleri, diğer bölgelerde çok fazla sorun oluşturmazken, Antakya’da uzun süre çözülemeyen bir meseleye dönüşmüştür. İki toplum arasında bir takım nahoş hadiselerin yaşanmasına da neden olan bu durum, devletin kapsayıcı ve bütünleştirici politikalarına rağmen yerel düzeyde bir türlü çözüme kavuşturulamamıştır.

Meselenin özünde, Antakya ahalisinin, Nusayrîlerin niyetlerinde samimi olmadıkları ve takkiye yaptıkları düşüncesi vardır. Nusayrîlerin Sünnî Hanefî itikadını benimsediklerini ifade ederek camilere girmek istemelerinde, hatta bu hususta ısrarcı olmalarında asıl gayelerinin; mahkemelerde eskiden beri kabul edilmeyen şahitliklerinin kabul edilmesini sağlamak olduğunu iddia etmektedirler. Bunu sağlamanın tek yolunun diğer Müslümanlar gibi Ehl-i Sünnet itikadını benimsemekten geçtiğini bilen Nusayrîlerin, camilerde birlikte ibadet etmek suretiyle kendileri ile eşit statüye gelmek, ardından da mahkemelerde aynı statüyü elde etmek gayesinde olduklarını belirtmektedirler. Antakya uleması da Nusayrîlerin bu isteklerinin “*vicdanî*” olmadığını, şahadetlerinin kabul edilmesini sağladıktan sonra yine eski hâllerine geri döneceklerini beyan etmektedir. Asıl endişelenilen şey ise Antakya ve çevresinde toprak ağalarına ait tarla ve bahçeleri uzun yıllardır işleten Nusayrîlerin, mahkemede birbirlerine şahit olmak suretiyle buraların mülkiyetlerini ele geçirme ihtimalleridir (BOA. İ.MMS. 130/5563).

Meseleyi çözüme kavuşturmak isteyen hükümetin 1892’de yaptırdığı bir tahkikatta Nusayrîlerin her fırsatta Ehl-i Sünneti benimsediklerini ifade ettikleri, Kur’an okudukları ve adâb-ı İslamiye’ye riayet ettikleri belirtilmektedir. Sünnî ahalinin gösterdiği tepkiyi yumuşatabilmek için büyük bir çaba sarf eden hükümet, fetvahânen de görüş sorarak siyasetini dini bir temele oturtmak istemiştir. Buradan gelen cevapta; “...taife-i mezbûreden küfrü mûcib mu‘tekidât-ı bâtila ve mezheb-i kâside-i Nusayriyeden tövbe ve rücu‘ ve şeref-i İslâmiyet ile teşerrûf ederek Ehl-i Sünnet ve Cemaat mezhebi üzerine mu‘tekid olanların tövbe İslâmları makbul olmakla telkînât-ı İslâmiye ve dîniye bil-icra küfr u dalâlden tahlîs-i girîban ve şeref-i İslâm ile vâsıl-ı ismet ve eman olacaklarından ferâiz-i dîniyelerini îfa etmek üzere cevâmi-i şerîfeye duhullerine müsaâde olunmak meşrû idiği dermiyan kılınmıştır” (BOA. İ.MMS. 130/5563) denilmek suretiyle Nusayrîlerin durumuna açıklık getirilmiştir. Hatta Nusayrîler, Yemen’in dağlık bölgelerinde bulunan Zeydîler’e benzetilmiş ve onlar gibi İslam

toplumu içerisinde farklı bir fırka oldukları ve kendilerini Müslüman olarak tanımladıkları ifade edilmiştir (Ürkmez ve Efe, 2010: 130). Böylece Nusayrîlerin Ehl-i Sünnet itikadını benimsemelerinde, camilere girmelerinde ve ibadetlere iştirak etmelerinde şer‘an ve siyaseten hiçbir mahsur olmadığı, hatta bu hususun teşvik edilmesinin gerekliliği ortaya konmuştur. Eğer Nusayrîlerin camilere girmesi yasaklanır ve İslam toplumunda tecrit edilirlerse, bu durumun ileride ayrı bir dinî fırka oluşturabileceğinden ve İslam toplumunda tefrikaya sebebiyet vereceğinden endişe edilmiştir. Nusayrîlerin kendi aralarında toplanıp kimseye göstermeksizin hakikatte ne olduğu bilinmeyen ayinler yaptıkları gerekçesiyle de bunların camilere girmesinin yasaklanamayacağı ifade edilmiştir. Dolayısıyla Nusayrîlerin “*velev takiye*” olsun gösterdikleri İslamî duruş ve tavırların reddinden ziyade, onlara hakikati gösterecek nasihat ve eğitimin verilerek bâtil olan inançlarından vaz geçmelerinin sağlanması gerektiği özellikle belirtilmiştir. Ayrıca hükümet, tarla ve bahçe sahiplerinin arazilerini işleten Nusayrîler ile ilgili endişeleri hususunda, hukukun buna müsaade etmeyeceğini ve herkesin hukukunun padişahın güvencesi altında olduğunu beyan ederek teminat vermiştir. Antakya ahalisinin Nusayrîlerin taleplerine karşı sergiledikleri ön yargılı tavrın ortadan kaldırılması ve ikna edilmesi için Nusayrîlerin tövbe ettikleri ve eski inançlarından dönerek Ehl-i Sünnet ve Cemaat mezhebi üzere itikat ettikleri, Antakya şer‘i mahkemesi tarafından da tescil edilerek halka ilan edilmiştir (BOA. İ.MMS. 130/5563). Bu raporda yer alan ifadelerden, devletin Sünnî ahalinin takiye iddialarını çok da yabana atmadığı anlaşılmaktadır. Ancak hükümet, Nusayrîleri ötekileştirmenin siyaseten doğuracağı sakıncaları göz önüne bulundurmuş ve onları sahiplenerek kazanmayı tercih etmiştir.

Aynı tarihlerde, eski Halep Maarif Müdürü olan ve bölgeyi çok iyi tanıyan Halil Kemal Bey’in, konu ile ilgili hazırladığı raporda durum biraz daha farklı aktarılmaktadır. Madalyonun arka yüzünü de gösteren bu rapora göre; Antakya’nın Müslüman ve Hıristiyan ahalisinin şehrin civarında ve Süveydiye’de bulunan tarla ve bahçelerinde, Nusayrîleri önceden borçlandırmak suretiyle kendilerine bağlayarak, az bir paraya, karın tokluğuna çalıştırdıkları ifade edilmektedir. Kazandıkları para ancak bahçe sahiplerinden önceden avans olarak aldıkları borçları ödemeye yetmektedir. Dolayısıyla hayatlarını idame ettirebilmek için tekrar avans almaya mecbur kalmaktadırlar. Bahçe sahipleri, bu döngü içerisinde Nusayrîleri adeta esir gibi kullanmaktadır. Bu durum da Nusayrîleri hırsızlık gibi bazı uygunsuz davranışlara zorlamaktadır. Hırsızlık yaptığı tespit edilen ya da bahçe sahibinin istediğinin dışına çıkanlar, aleyhlerinde dava açılmakla veya bildikleri halde menfaatleri için ses çıkarmadıkları askerlikten kaçmak için nüfus sayımında gizlenmiş olan Nusayrîleri mahalli hükümete şikâyet etmekle tehdit etmektedirler. Bu nedenle Nusayrîler ister istemez bahçe sahipleri ile anlaşma yoluna giderek onların istediği gibi çalışmaya ve yaşamaya mecbur olmaktadır (BOA. Y.PRK.MF. 2/57).

Halil Kemal Bey, Nusayrîleri bu şekilde esir gibi yaşamak zorunda bırakan şeylerden birinin mahkemelerde şahitliklerinin kabul edilmemesi meselesi olduğunu teyit etmektedir. Bu hususta, “tâife-i merkûme bu girdab-ı esâret ve hakareten tahlis-i girîban etmelerini duhulden men olundukları cevâmî-i şerîfeye duhullerini serbest görmekle hâsıl edecekleri fikirlerine zâhib oluyorlar” (BOA. Y.PRK.MF. 2/57) şeklindeki ifadeleri, Nusayrîlerin cami ve mescitlere girme ve diğer Müslümanlarla birlikte ibadetlere iştirak etme konusunda sergiledikleri ısrarcı tavrın da nedenlerini ortaya koyması açısından önemlidir. Ayrıca bu ifadeler, Antakya'nın Sünnî ahalisinin endişelerini Halil Kemal Bey'in de teyit ettiğini göstermektedir.

Aslında Antakya'da Sünnî ve Nusayrî ahali arasında yaşanan hadiselerin arkasında şehrin mülkî ve dinî idarecilerini de tahakkümleri altında tutan eşraf ve ayandan birkaç kişinin olduğunu, bunların ahaliyi Nusayrîlere karşı tahrik ettiklerini belirten Halil Kemal Bey, meselenin çözümü için Adana ve Tarsus'taki durumu örnek göstermektedir. Zira buralarda Nusayrîler, Halil Kemal Bey'in ifadesiyle, “ehl-i İslâm'ın hukuk-ı şer'îyesinden tamamıyla hissedâr” olduklarından diledikleri camiye gidip namazlarını kılabilenlerdir (BOA. Y.PRK.MF. 2/57).

Halil Kemal Bey'in raporunda her ne kadar Adana ve Tarsus'ta Nusayrîlerin camilere serbestçe girebildikleri beyan edilmiş olsa da benzer bir hadise 1893 yılı Ramazan ayının yirmi yedisi gecesine Adana'da da yaşanmıştır. Kadir gecesinde Cami-i Kebir'de sakal-ı şerif ziyareti esnasında cemaat arasında bulunan ve ziyaret için gelmiş olan Nusayrîler, bazı kimseler tarafından zor kullanılarak camiden çıkartılmaya çalışılmıştır. Bu hadise, o sırada camide bulunan dönemin meşhur âlimlerinden Külâhizâde Hacı Mehmed Efendi ve misafir olarak orada bulunan Dağıstanlı Hoca Abdülfettah Efendi'nin araya girmesi ve cemaate yönelik nasihatleri neticesinde sona ermiştir. Sonraki günlerde Tarsus ve Mersin'deki Nusayrîler tarafından da işitilen ve huzursuzluğa sebep olan bu olay, halkın teskin edilmesi ile büyük bir fitneye sebebiyet vermeden yatıştırılmıştır. Bu türlü hadiselerin yaşanmaması için bir taraftan halka nasihatlerde bulunulurken, diğer taraftan da Mersin, Tarsus ve Adana'da Nusayrîlerin yaşadıkları mahallelerde birer mektep ve cami inşa edilerek sorunun asıl kaynağı olarak görülen cehaletin giderilmesi amaçlanmıştır (BOA. Y.MTV. 77/10). Adana'da yaşanan bu hadisenin dışında Çukurova bölgesinde Nusayrîlerin camilere alınmaması ile ilgili başka bir vukuat kayıtlara geçmemiştir.

Burada Çukurova'daki Nusayrîlerin sosyo-ekonomik açıdan Antakya ve İskenderun çevresinden farklı olduğunu söylemek gerekir. Şüphesiz bu durum, onların Sünnî ahaliye ve hükümete karşı yaklaşımlarının da farklı olmasına zemin hazırlamıştır. Çukurova Nusayrîlerinin Müslüman toplum içerisinde kabul edilmeleri ve İslam hukukundan eşit olarak faydalanmaları, onların sosyal ve

idarî sisteme daha iyi entegre olmalarını sağladığı söylenebilir. Bu sebeple olsa gerek Sünnî Hanefî itikadını benimsemek istediklerine, bunun için hoca, cami ve mektep talep ettiklerine dair hiçbir müracaatları vuku bulmamıştır. Bu durum Çukurova Nusayrîlerinin, nisbeten de olsa Antakya ve çevresinde yaşayanlar gibi sosyal hayatta arka planda olmadığı ve ekonomik olarak çalıştıklarının karşılığını aldıkları, dolayısıyla hayat standartlarının daha yüksek olduğu anlamına gelmektedir.

Lazkiye merkezli Cebel-i Nusayriye bölgesinde yaşayan Nusayrîlerin durumu ise Antakya ve Çukurova Nusayrîlerinden daha farklıdır. Zira Cebel-i Nusayriye bölgesi, Nusayrîlerin yaklaşık sekiz asırdır yaşadıkları yerdir. Yani burası Antakya ve Çukurova bölgesi gibi son yüz yılda yerleştikleri topraklar değildir. Dolayısıyla Nusayrîler burada başkasının topraklarında çalışan işçiler konumunda olmayıp, kendilerini bölgenin yerli halkına kabul ettirme, onlarla kaynaşma, sosyal ve ekonomik olarak sahip oldukları dezavantajları ortadan kaldırma gibi bir çaba içerisinde değildirlere. Ayrıca Nusayrîler bu bölgede büyük oranda dağ köylerinde homojen olarak yaşamaktadırlar. Sahil kesiminde yer alan şehir merkezlerinde ise daha çok Sünnî ahali bulunmaktadır. Hâliyle Nusayrîlerin Sünnîlerle aynı camileri kullanma durumları söz konusu değildir. Bu nedenle Cebel-i Nusayriye bölgesinde Nusayrîlerin Sünnî Hanefî itikadını benimsediklerini beyan etmelerinden sonra Sünnî ahali ile karşı karşıya gelebilecekleri bir durum da hâsıl olmamıştır.

Antakya'da Sünnîlerle Nusayrîler arasında cereyan eden anlaşmazlığın ilerleyen yıllarda da bir çözüme kavuşturulamadığı ve yüzyılın sonunda hâlâ Nusayrîlerin Müslümanlıklarının tartışıldığı görülmektedir. Anadolu Umum Müfettişi sıfatıyla bölgeye gelen Şakir Paşa'nın 1899 tarihli raporunda; “şimdiye kadar ahali beyninde dūçâr-ı envâ-ı hakaret olmuş iken iddialarından feragat etmeyip musırr bulduklarını beyan eden” Nusayrîlerin ötekileştirilmesinin, “*kabul-i İslamiyet*” etmiş bu toplumu “*kabul-i Nasraniyete*” sevk edeceği, bunun da “*şer'an*” ve “*siyaseten*” caiz olmadığı bir kez daha vurgulanmaktadır (BOA. Y.E.E. 132/38).

Yaklaşık elli yıldır devam eden bu tartışmaların Sultan Abdülhamid'in iktidarının son yıllarında azaldığı görülmektedir. Ancak bunun sebebi Sünnî ahalinin Nusayrîlerin Ehl-i Sünnet itikadını kalben benimsedikleri hususunda ikna olmaları değildir. Nusayrîlerin bu konudaki ısrarlarından vazgeçmiş olmaları tartışmaların ortadan kalmasına sebep olmuştur. Zaten yazışmalara bakıldığında Nusayrî çocuklarının eğitimi için yapılan yatırımlardan ve açılan okullardan istenilen verimin alınmadığı ve eğitim öğretim faaliyetlerinin durma noktasına geldiği görülmektedir. Halk, çocuklarını okullara gönderme konusunda çok da istekli olmamış, bu nedenle de öğrenci sayıları hiçbir zaman istenilen

seviyeye ulaşmamıştır. Bu nedenle okulların çoğu ilgisizlikten kullanılamayacak kadar harap olmuştur (BOA. MF.MKT. 1033/63).

Ekonomik ve siyasi problemlerin had safhada olduğu bu dönemde dahi devlet, o zamana kadar yapılan yatırımların karşılığı alınamamış olmasına rağmen, Nusayrîlerin eğitimi hususundaki anlayıştan taviz vermemiştir. Ancak ne var ki 1908 ihtilalini takip eden yıllarda ortaya çıkan siyasi buhranlar, her alanda olduğu gibi eğitim alanındaki yatırımların da asgariye inmesine neden olmuş ve çalışmalar yarıda kalmıştır.

Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Nusayrîlerin talep ve beklentilerinde de değişiklikler olmuştur. Bu dönemde Nusayrîler yeni yönetimin vaatleri doğrultusunda kendileri ile ilgili bir takım düzenlemelerin yapılması hususunda girişimlerde bulunmuşlardır. Ancak bunlar ne Sünnî olduklarını beyan ederek Müslümanlıklarının kabul edilmesi ile ne de okul ve cami yapılması yönündeki talepleri ile ilgilidir. Nusayrîlerin bu dönemde özellikle idare meclislerinde ve mahkemelerde aza bulundurmaya suretiyle temsiliyetlerinin sağlanmasına dair istekleri ön plana çıkmıştır. Aslında Nusayrîlerin bu konudaki istekleri yeni değildir. Zira II. Abdülhamid döneminde de zaman zaman bu meseleye dair yazışmalar bulunmaktadır. Mevcut kanunlara göre Nusayrîlerin idare meclislerine ve mahkemelere aza seçilmesinin önünde herhangi bir engel bulunmamaktadır. Nitekim Nusayrîlerin bu meclislerde ve mahkemelerde aza olarak görev yaptıkları da bilinmektedir. Ancak 1890'lı yılların başında Antakya'da Nusayrîlerden mahkemelere aza tayin edilmediği ile ilgili şikâyetlerde bulunulduğu görülmektedir (BOA. Y.PRK.MF. 2/57). Bu durum Nusayrîlerin meclis ve mahkeme azalıklarına seçilmeleri hususunda her ne kadar hukukî bir engel olmasa da uygulamada bazı farklılıkların olduğunu ve aza seçimlerinin her yerde hakkaniyetli olarak yapılmadığını göstermektedir.

II. Abdülhamid'in saltanatının son günlerinde, 14 Şubat 1909'da, Antakya Kazası Nusayrîlerinin ileri gelenlerinin imzalarıyla Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir yazıda; Kanun-i Esasî ile tayin edilen adaletten kendilerinin de hissedar olmak istedikleri belirtilmekte ve "istibdad zail olduğu hakkındaki ilan bu kazaya teşmil edilmiyor" diyerek meclislerde aza bulunduramadıkları yönündeki şikâyetlerini dile getirmektedirler (BOA. DH.MKT. 2739/90). Burada Antakyalı Nusayrîlerin "*istibdad zail oldu*" gibi İttihatçı söylemleri özellikle kullanarak ve Kanun-i Esasî'ye vurgu yaparak yeni dönem ve yönetimden beklentilerini, dönemin konjonktürel atmosferine uygun biçimde ifade etmeleri, artık entelektüel siyasi birikime sahip olduklarını da göstermektedir.

Antakya Nusayrîlerinden kısa bir süre sonra Lazkiye Nusayrîlerinin de benzer şikâyetleri vesikalara yansımıştır. Ancak Beyrut Valiliği Lazkiye Nusayrîlerinin taleplerinin, kendilerinin de gayrimüslimler gibi ayrı bir cemaat olarak

add edilmesi ve mahallî meclislerde temsiliyetlerinin bu şekilde sağlanması yönünde olduğunu belirterek Lazkiye Mutasarrıflığını uyarmış ve Müslümanlar arasında kesinlikle ayırım olmadığını ifade ederek, Nusayrîlerin diğer Müslüman ahali ile birlikte eşitlik prensibi doğrultusunda meclis üyeliklerinden mahrum bırakılmalarını istemiştir. Zaten merkezî hükümetten de “Kanun-i Esasi’ye ve lâzime-i adalet ve hükümete külliyyen münafî olan” bu durumun düzeltilmesi ve anayasaya aykırı hareket edilmemesi yönünde talimatlar gelmiştir (BOA. BEO. 3532/264891). Burada Nusayrîlerin mahallî meclislerde ayrı bir cemaat olarak temsil edilme talepleri ve Beyrut Valiliğinin buna müsaade edilmeyerek ve Nusayrîlerin diğer Müslümanlardan ayrı düşünülmemesi yönündeki uyarısı dikkati çekmektedir. Merkezî hükümet ise bu hususta sessiz kalmış ve sadece Kanun-i Esasi’ye uygun hareket edilerek toplumun her kesimine eşit ve adil davranılması yönünde genel ifadelerle durumu geçiştirmiştir. Ancak yerel idareciler meseleye daha itidalli yaklaşmışlar ve Nusayrîlerin taleplerinin arkasında farklı düşünceler olabileceği ihtimalini göz önünde bulundurmışlardır. Bu durumun hürriyet, müsavât ve uhuvvet vaatleri üzerine oturtularak gerçekleştirilen 1908 inkılabının etkilerinin merkezî yönetimin konuya bakışında meydana getirdiği değişikliklerden kaynaklandığı söylenebilir.

SONUÇ

Suriye’nin kıyı dağları bölgesinde eğitim ve medeniyetten yoksun izole bir hayat süren Nusayrîlerin yaşamı, XIX. yüzyıla gelindiğinde çok büyük bir değişim sürecine girmiştir. Bu değişimin ilk ayağını göçler oluşturmuştur. Bölgenin zorlu yaşam koşulları, ekonomik zorluklar, kabileler arası mücadeleler ve devletin bu asi toplumu itaat altına almak için gerçekleştirdiği seferlerin tetiklediği göçler, öncelikle Antakya ve Süveydiye taraflarına oradan da İskenderun ve Çukurova’ya doğru gerçekleşmiştir. Verimli tarım arazilerinde, tarla ve bahçelerde işçi, yarıcı ve kiracı olarak çalışan ve bu nedenle “*fellah*” tabir edilen bu insanlar zamanla göç ettikleri yerlerin sosyal yapısı içinde kendilerine yer bulmuşlar ve toplumun bir parçası olmayı başarmışlardır. Ancak bu süreç, Nusayrîlerin yaşadığı her yerde aynı şekilde gelişmemiş, bölgelerin birbirinden farklı sosyo-ekonomik özellikleri süreci de çeşitli şekillerde etkilemiştir.

Bu çalışmada Osmanlı’nın son döneminde Nusayrî toplumunda görülen değişim ve bu değişimin diğer Müslüman ahali ile devlet nezdinde nasıl bir karşılık bulduğu incelenmiştir. Söz konusu değişimin en önemli ayağını Nusayrîlerin ihtidâsı ya da tashih-i itikad meselesi oluşturmaktadır. Nusayrîlerin yüzyıllardır sıkı sıkıya bağlı buldukları inançlarından tavizler vererek Ehl-i Sünnet’e meyletmeleri ve ilerleyen süreçte de resmi başvurular yaparak Sünnî Hanefî itikadını benimsediklerini deklare etmelerinin nedenleri ile ilgili olarak bazı tespitler ön plana çıkmaktadır.

Bu hususta öncelikle şunu belirtmek gerekir ki; Nusayrîlerin bu davranışının arkasında resmi otoriteden kaynaklanan bir baskının ve zorlamanın olduğunu söylemek doğru değildir. Sadece XIX. yüzyılın başlarında Genç Yusuf Paşa ve Süleyman Paşa'nın isyan eden Nusayrîleri itaat altına almak için bölgeye gerçekleştirdiği harekâtlardan sonra görülen Sünnîleşme hadiseleri bir nevi zorlama olarak kabul edilebilir. O da bir devlet politikası olmayıp, Nusayrîlerin isyankâr tavırlarının sebebi olarak görülen inançlarının iyileştirilmesine yönelik, yerel idarecilerin kendi inisiyatifleri ile bölgesel çapta gerçekleştirdikleri icraatlardır. 1850'li yıllardan itibaren Antakya ve çevresinde, 1890'lı yıllarda da Lazkiye merkezli Cebel-i Nusayriye bölgesinde görülen Nusayrîlerin ihtidâlarında, devletin askerî ve cebrî uygulamaları söz konusu değildir. Nusayrîlerin tamamen kendi hür iradeleri ile Ehl-i Sünnete meylettikleri görülmektedir.

Tanzimat döneminin özellikle inanç hususundaki daha ılımlı ve kapsayıcı politikaları, Nusayrîlerin ihtidâsının arkasında yatan temel etmen olarak öne çıkmaktadır. Bu hususta Nusayrî yazarlardan Galip et- Tavit, Mithat Paşa gibi Tanzimatçı devlet adamlarının, bölgede huzurun sağlanması adına uyguladığı hoşgörülü siyasete dikkat çekmiştir. Diğer bazı Nusayrî yazarlar da, XIX. yüzyılın değişim ve dönüşüm süreci içinde, şeyhlerin Nusayrî toplumunu ve inanç sistemini revize etmek istemeleri ve bunun için de Lazkiye Mutasarrıfı nezdinde hükümet ile görüşmelerinin Nusayrîlerin ihtidâsında etkili olduğunu belirtmişlerdir. Devletin resmi yazışmalarında ise Nusayrîlerdeki bu değişim, açılan eğitim kurumlarının faydalarına ve topluma nasihatlerde bulunan Şeyh Ali Reşid Efendi'nin çalışmalarına bağlanmaktadır. Ancak bütün bu gerekçeler, 1890'da Cebel-i Nusayriye bölgesinde gerçekleşen Sünnîleşme hadiseleri ile alâkalıdır. Oysa Nusayrîler arasında Ehl-i Sünnete meyletme çok daha önceleri, 1850'lerden itibaren Antakya ve çevresinde başlamıştır.

Antakya ve Süveydiye çevresi Cebel-i Nusayriye'den yapılan göçlerle Nusayrîlerin sonradan yerleştikleri ilk coğrafyadır. Nusayrîler burada büyük toprak sahiplerinin tarla ve bahçelerinde kötü koşullarda çalışarak geçimini sağlamaktadırlar. İçinde buldukları sosyo-ekonomik şartlar ve Tanzimat döneminin özellikle inanç hususundaki daha ılımlı ve kapsayıcı politikaları, Antakya ve çevresinde yaşayan Nusayrîlerin öncelikle Sünnîlerle birlikte camilere giderek ibadetlere iştirak etme şeklinde tezahür eden Sünnîleşme davranışının arkasında yatan temel sebepler olarak ön plana çıkmaktadır.

Nusayrîlerin Sünnî Hanefî itikadını benimsemek istemeleri en çok Antakya'da tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmaların altında şehrin diğer Müslüman ahalesinin Nusayrîlerin niyetlerinin halis olmadığı iddiaları vardır. Nusayrîlerin takiye yaparak Sünnî olmuş gibi hareket ettiklerini ifade eden ahali,

onların asıl amacının dinî ve sosyal statü eşitliğini sağlayıp işledikleri toprakların mülkiyetini ele geçirmek olduğunu ısrarla dile getirmişlerdir.

Nusayrîlerin gerçekten takiye yapıp yapmadığını kesin bir ifade ile açıklığa kavuşturmak mümkün değildir. Devlet de zaten meseleyi bu açıdan ele almamış, işin bu kısmıyla ilgilenmemiştir. Bölgenin stratejik önemi ve hâliyle ülkenin menfaatleri bağlamında, İslam toplumundaki ayrışmaların önüne geçilmesi ve yabancı müdahalesine zemin oluşturabilecek durumların ortadan kaldırılması için geleceğe dönük, oldukça vizyonel bir politika izlemiştir. Bu hususta ayak direyen ve halkı kışkırtarak gerginlikleri arttıran, gerek yerel ulemeden ve bölgenin ileri gerenlerinden, gerekse Nusayrî kesiminden bazı kimseleri sürgüne göndererek muhalif tarafları bölgeden uzaklaştırmıştır. Her ne olursa olsun, velev ki takiye yapsınlar, Nusayrîlerin ötekileştirilmemesi ve iyi bir eğitim almaları devletin ısrarla üzerinde durduğu husus olmuştur. Zira çocukların eğitimi geleceğe yapılan en önemli yatırım olarak görülmüş ve Nusayrîlerin ilerleyen süreçte topluma tam manasıyla entegre olması buna bağlanmıştır.

Nusayrîlerin Sünnî Hanefî olmak istemeleri, devletin buna yaklaşımı ve yerel düzeyde gösterilen tepkiler nedeniyle uzun yıllardır yaşanan tartışmaların 1900'lü yılların başından itibaren azaldığı ve zamanla da ortadan kalktığı görülür. Ancak bunun sebebi devletin bir politika değişikliğine gitmesi ya da yerel halkın Nusayrîlerin samimiyeti konusunda ikna edilmiş olmaları değildir. Asıl sebep Nusayrîlerin artık Sünnî Hanefî itikadını benimseme ya da camilere giderek ibadetlere iştirak etme yönündeki taleplerinin ve ısrarlarının ortadan kalkmasıdır. Bu dönemde Nusayrîlerin okul ve cami talepleri olmadığı gibi, açılmış olan okullar da ilgisizlikten ve öğrenci yokluğunda harap olmuştur. Her ne kadar aralarında istisnalar olsa da Ehl-i Sünnet itikadını benimsediği ifade edilen ve sayıları 120 bin civarında olan Nusayrî toplumunun, bu dönemde eski inançları doğrultusunda yaşamaya devam ettikleri görülmektedir. Bütün bu gelişmelerden anlaşılıyor ki Nusayrîler tarihsel süreçte birçok defa olduğu gibi Osmanlı'nın son döneminde de takiye yaparak, üzerlerindeki baskılardan kurtulup özellikle sosyal ve ekonomik alanda yer edinme çabası içerisine girmişlerdir. II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra ise dönemin konjonktürel özelliklerine uygun söylemlerle, mahalli meclislerde Müslüman ahali içinde fakat ayrı bir statüde temsiliyetlerinin sağlanması için çalışmaları da dikkat çekicidir.

Burada ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, devletin Nusayrîlere yaklaşımını II. Abdülhamid dönemine kadar planlı bir siyaset olarak nitelendirmek çok da doğru olmaz. Zira bu döneme kadar devletin icraatları genellikle vilayetlerden gelen raporlar doğrultusunda Nusayrîlerin taleplerinin karşılanması mahiyetindedir. Devlet, Nusayrîlerin camilere girme, ibadetlere iştirak etme, cami ve okul inşa edilmesi gibi taleplerini kısa sürede yerine getirmeye gayret göstermiştir. Çünkü bu durum, toplumsal huzurun sağlanması ve Nusayrîlerin

devlete bağılıklarının temini açısından önemli bir fırsat olarak görülmüştür. Ancak II. Abdülhamid döneminde, misyonerlerin eğitim vasıtasıyla Nusayrîleri kendi yanlarına çekmek için faaliyetlerini iyice arttırması, devletin daha planlı bir eğitim yatırımına girmesine neden olmuştur. Nusayrîleri misyonerlerin çekim alanından kurtarmanın yegâne yolunun, onları devletin açtığı okullarda Sünnî Hanefî itikadı doğrultusunda eğiterek devletine bağlı bireyler olarak yetiştirmekten geçtiği düşünülmüştür. Aksi takdirde bu boşluğu misyonerlerin doldurması kaçınılmaz bir durumdur. Bu doğrultuda özellikle 1890'lı yıllardan sonra Nusayrî çocuklarının Ehl-i Sünnet itikadı doğrultusunda yetiştirilmesi için planlı çalışmaların yapıldığı söylenebilir. Ancak yapılan bu çalışmaları, birçok kaynakta geçtiği gibi, devletin bir “Sünnileştirme” politikası olarak nitelemek doğru değildir. Bu ifade kendi içinde bir zorlama manası da barındırdığı için zihinlerde Nusayrîlerin buna zorlandığına yönelik bir algı oluşturmaktadır. Ayrıca Nusayrîlerin kendilerine has ibadetlerini yerine getirmeleri hususunda hiçbir zaman kısıtlayıcı bir politika uygulanmamıştır. Nusayrîlerin Sünnî Hanefî itikadı doğrultusunda eğitilmesine yönelik faaliyetler, kendilerinden gelen ısrarlı talepler üzerine uygulamaya konulmuş olup merkezi hükümetin özgün bir politikası değildir. Dolayısıyla Nusayrîlerin devletin Sünnileştirme çalışmalarına karşın takiye yaparak inançlarını koruyabildikleri, ya da varlıklarını devam ettirebildikleri şeklindeki ifadeler doğru bir yaklaşım değildir. Neticede gelinen noktayı, devletin Nusayrîleri Sünnileştirme politikasından ziyade Nusayrîlerin Sünnileşmiş gibi yaparak devletten istediklerini elde etme çabası olarak görmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

KAYNAKÇA

BOA. A.MKT.MHM. 450/53; BOA. A.MKT.MHM. 475/44; BOA. BEO. 142/10630; BOA. BEO. 3532/26489; BOA. BEO. AYN.d. 867; BOA. C.ML. 11/461; BOA. DH.MKT. 2049/13; BOA. DH.MKT. 2739/90; BOA. DH.TMIK.S. 26/31; BOA. İ.DH. 1182/92449; BOA. İ.DH. 1182/92451; BOA. İ.MMS. 113/4821; BOA. İ.MMS. 130/5563; BOA. MF. MKT. 496/33; BOA. MF.MKT. 1033/63; BOA. MF.MKT. 187/1; BOA. MF.MKT. 507/58; BOA. MF.MKT.146/56; BOA. MV. 48/32; BOA. MV. 54/37; BOA. MV. 73/38; BOA. MVL. 247/32; BOA. MVL. 567/25; BOA. Y.E.E. 132/38; BOA. Y.MTV. 77/10

BOA. Y.PRK.MF. 2/57; BOA. Y.PRK.UM. 19/70; BOA. Y.PRK.UM. 2/43.

<http://sozluk.gov.tr/>, (19.06.2019)

Akgündüz, Ahmet (1994), **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri**, 7. Kitap, İstanbul.

- Alkan, Necati (2012) “**Fighting for the Nusayrî Soul: State, Protestant Missionaries, and the Alawis in the Late Ottoman Empire**”, *Die Welt des Islams*, Vol: 52, Leiden-Boston, ss. 23-50.
- Batur, Muhammet Raşit (2013), “**Nusayrîliğin Teşekkülü ve İnanç Esasları**”, *İnsan ve Toplum*, C. 3, S.5, ss. 55-84.
- Bilgili, Ali Sinan ve Tozlu, Selahattin - Akbulut, Uğur - Ürkmez, Naim (2010), **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayrîler ve Nusayrîlik (1745-1920)**, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Deringil, Selim (2014), **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji**, (Çev: Gül Çağalı Güven), Doğan Kitap, İstanbul.
- Devellioğlu, Ferit (1998), **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Friedman, Yeron (2010), **The Nusayrî-Alawis; An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria**, Brill, Leiden-Boston.
- Gündüz, Mustafa (2016), **Maâriften Eğitime**, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Kanar, Mehmet (2012), **Arapça Türkçe Sözlük**, Say Yayınları, İstanbul.
- Keser, İnan (2013), **Nusayrî Alevilik**, Karahan Kitabevi Yayınları, Adana.
- Ma'oz, Moshe (1968). **Ottoman Reform in Syria and Palestine (1840-1860)**, Oxford University Press, Great Britain.
- Muhammed Emin Galib et-Tavil, **Arap Alevileri Tarihi**, (Çev: İsmail Özdemir), Karahan Kitabevi, Adana 2012, s. 311-334.
- Ortaylı, İlber (1996), “**19. Yüzyılda Heterodoks Dinî Gruplar ve Osmanlı İdaresi**”, *İLAM Araştırma Dergisi*, C. 1, S. 1, ss. 63-68.
- Şemseddin Sami (1998), **Kamus-ı Türkî**, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Talhamy, Yvette “**The Fatwas and the Nusayrî/Alawis of Syria**”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 46/2, ss. 175-194.
- Ürkmez, Naim ve Efe, Aydın (2010), “**Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayrîler Hakkında Genel Bilgiler**”, *Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi*, S. 54, Ankara, ss. 127-134.

Üzüm, İlyas (2007), “**Nusayrılık**”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 33, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 270-274.

Winter, Stefan (2016), **A History of the Alawis**, Princeton University Press, Princeton and Oxford.

Yeğın, Abdullah-Badıllı, Abdülkadir-Hekimođlu İsmail, Çalıml, İlham (Haz.) (1999), **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat**, TÜRDAV Basım Yayın, İstanbul.